

Zmiany metod prac konserwatorskich w Bibliotece Narodowej. Uregulowania prawne, praktyka dawniej i dziś

DOI: 10.36155/NK.27.00002

Ewa Potrzebnicka

ewaszubstar@gmail.pl

ORCID: 0000-0002-1801-9696

notes 27_2025
konserwatorski

Summary: Ewa Potrzebnicka, *Changes in the methods of conducting conservation works at the National Library*

This article is based on a paper delivered in April 2025 during the XXIX Conservation Meetings “The Art of Conservation” organised by the Warsaw District of the Association of Polish Artists in cooperation with other institutions involved in conservation activities, including the National Library. The 2025 session held at the Palace of the Commonwealth was dedicated to changes in methodology in preserving library collections. The author gives a broad overview of the historical changes in the manner of protecting library collections, resulting from their basic means of preservation, enforcement of regulations and recommendations set by international forums. She draws attention to the scarce interest of the conservationist and library communities in the methods of carrying out procedures on written historical artefacts and the insufficient protection of the authenticity of written heritage monuments.

Metodologia prac konserwatorskich, będąca głównym wątkiem referatu wygłoszonego podczas sesji konserwatorskiej w 2025 roku¹, jest mało popularnym tematem wśród osób zajmujących się ochroną i konserwacją zbiorów dziedzictwa piśmienniczego. Jako najbardziej prawdopodobną przyczynę takiego stanu wskazałabym zwyczajstwo rutyny w działaniach konserwatorskich nad chęcią wnikliwej oceny problemów i zjawisk lub też brak inicjatywy czy odwagi w dobitnym określaniu podejmowanych i realizowanych czynności konserwatorskich. Taki stan rzeczy wzmacniany jest również przez nieznamość przepisów związanych z ochroną zbiorów bibliotecznych i archiwalnych oraz niewłaściwe rozumienie definicji legalnych, tworzących podstawy metodologii konserwatorskiej.

Pragnę także podkreślić ogromną różnicę w stopniu zainteresowania i odbiorze społecznym prac konserwatorskich wykonywanych przez różnych specjalistów. Zainteresowanie to jest zależne od rodzaju, tj. kategorii zabytku, jego znaczenia, popularności dzieła i nazwiska wykonawcy oraz nazwiska konserwatora lub mecenasa prac. Wyraźnie widoczne w środowisku konserwatorskim dysproporcje w tej dziedzinie być może zasługują nawet na socjologiczne opracowanie, z pewnością natomiast należy zauważyć ich istnienie. Znaczenie w odbiorze społecznym w kraju, a także za granicą mają wielkie i spektakularne projekty konserwatorskie dotyczące architektury oraz dzieł wybitnych malarzy, dla których proponowane czy realizowane rozwiązania konserwatorskie dostarczają mediom problematycznych, namiętnie dyskutowanych wątków, zawsze są też związane z towarzyszącymi pracy dużymi nakładami finansowymi i długim okresem wykonywania zadań. Doskonale ilustrują tę zależność zniszczenia spowodowane przez pożar katedry

¹ *Zmiany metod prac konserwatorskich w Bibliotece Narodowej*, referat wygłoszony podczas sesji konserwatorskiej organizowanej przez Bibliotekę Narodową pod hasłem „Konserwacja zbiorów bibliotecznych, metodologia – zmiany”, która odbyła się 9.04.2025 roku w Pałacu Rzeczypospolitej w ramach XXIX Spotkań Konserwatorskich „Sztuka Konserwacji” organizowanych przez Okręg Warszawski Związku Polskich Artystów Plastyków.

Notre Dame w Paryżu² i fundusze na jej rekonstrukcję zebrane błyskawicznie i w ogromnej kwocie³.

Bezspornie konserwacja architektury i malarstwa cieszy się niesłabnącą uwagą mediów i społeczeństwa, a metodologia działań konserwatorskich tych kategorii zabytków zawsze znajdowała się w polu zainteresowań także kadry naukowej kształcącej konserwatorów tych specjalności⁴.

² Świetnym przykładem jest konserwacja katedry Notre Dame. Ogień, który rozprzestrzenił się 15 kwietnia 2019 roku, zniszczył dach katedry. Budynek stracił pokrycie dachowe i drewnianą więźbę, charakterystyczną iglicę pochodzącą z XIX wieku i trzy odcinki sklepień. Uratowano jednak wszystkie witraże, XVIII-wieczne organy i cenne dla wiernych relikwie. W ciągu pięciu lat odbudowano zniszczone elementy i przeprowadzono restaurację zgodną z historycznym wyglądem i z projektami architekta Eugène'a Viollet-le-Duca, który przeprowadził restaurację Notre Dame w XIX wieku; odtworzono ją ściśle według oryginalnego projektu; <https://dzieje.pl/wiadomosci/notre-dame-odzyskala-dawny-blask-tak-jasnej-katedry-wspolczesnie-nie-widziano> [dostęp: 13.11.25].

³ Odbudowa katedry Notre Dame kosztowała ponad 700 milionów euro, przy czym całkowita zebrana kwota od darczyńców to 846 milionów euro. Szacuje się, że koszty wyniosły około 928 milionów dolarów, w tym fundusze na ukończenie zewnętrznych prac; https://www.google.com/search?q=konserwacja+katedry+notre+dame&sca_esv=650e183e44bda892&rlz=1C1GCEA_enPL [dostęp: 13.11.25].

⁴ a/ C. Brandi, *Teoria del restauro. Lezioni raccolte da L. Vlad Borrelli, Raspi Serra, G. Urbani, con bibliografia generale dell'autore*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1963. (C. Brandi, *Teoria restauracji*, tłum. M. Kijanko, Międzyuczelniany Instytut Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki, Warszawa 2006).

b/ J. Krawczyk, *Teoria Cesare Brandiego jako przedmiot refleksji historyczno-konserwatorskiej*, w: *Sztuka konserwacji i restauracji. The Art of Conservation and Restoration*, red. I. Szmelter, M. Jadzińska, Warszawa 2007, s. 94–105.

c/ J. Krawczyk, *Teoria Aloisa Riegla i jej polska recepcja a problemy współczesnego konserwatorstwa*, w: *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa–Lublin 2008, s. 63–74.

d/ B. Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000.

e/ K. Kliszczyński, *Zabytek i negocjacje – kilka uwag o teorii konfliktu i sposobach z nim sobie radzenia*, w: *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*, red. K. Gutowska, Warszawa 2000, s. 135–138.

Natomiast prace konserwatorskie prowadzone przy zabytkach piśmienniczych – ze względu na stosunkowo krótki proces konserwatorski, zazwyczaj o niskim nakładzie finansowym – nie są dość atrakcyjne dla odbiorców i wykazują niewielkie zainteresowanie mediów. Nikt nie zajmuje się decyzjami i wyborami metod pracy, nawet konserwatorzy całkowicie odchodzą od dyskusji metodologicznych, które powinny być prowadzone w środowiskowo i zawodowo zróżnicowanym gronie. Ważnym czynnikiem jest również bardzo słabo spopularyzowana wiedza i rozumienie określenia „zabytek”, szczególnie w odniesieniu do dziedzictwa piśmienniczego. Nawet w środowisku bibliotekarskim – pomimo dostępności definicji prawnej zabytku – unikaty rękopiśmienne o różnych metrykach powstania z wielką ostrożnością nazywane są zabytkami, chyba że dotyczą dzieł wykonanych w średniowieczu i wcześniej. Z tego powodu dla właściwego rozumienia zabytków dziedzictwa piśmienniczego,

f/ B. Szmygin, *Teoria zabytku Aloisa Riegla*, „Ochrona Zabytków” 2003, nr 3–4, s. 148–153.

g/ I. Szmelter, *Współczesna teoria konserwacji i restauracji dóbr kultury. Zarys zagadnień*, „Ochrona Zabytków” 2006, nr 2, s. 5–39.

h/ B. J. Rouba, *Autentyczność i integralność zabytków*, „Ochrona Zabytków” 2008, nr 56/4 (243), s. 37–57.

i/ J. Krawczyk, *Kompromis i metoda – wybrane aspekty teorii konserwatorskich Aloisa Riegla i Cesare Brandiego*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 62/2 (245), s. 64–74.

j/ B. Szmygin, *Współczesna doktryna konserwatorska – stan obecny i prognozy rozwoju*, w: *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. B. Krasnowolski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011.

k/ A. Tomaszewski, *Ku nowej filozofii dziedzictwa*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2012.

l/ J. Krawczyk, *Dialog z tradycją w konserwatorstwie – koncepcja zabytkoznawczej analizy wartościującej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2013, t. XLIV, s. 507–529.

l/ *Vademecum konserwatora zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury; edycja 2015*, oprac. i wybór tekstów B. Szmygin, PKN ICOMOS, Warszawa 2015, s. 111–113; <https://bc.pollub.pl/Content/12727/PDF/vaddemecumpl.pdf> [dostęp: 22.10.2023].

m/ *Kodeks etyki konserwatora-restauratora dzieł sztuki*, <https://zpap-orkds.pl/kodeks-etzykikonserwatora-restauratora-dziel-sztuki/> [dostęp: 22.10.2023].

pochodzących z różnych okresów historii i współczesności, niezwykle ważna jest znajomość krajowych przepisów, które w Polsce regulują i opisują definicje⁵ oraz zakresy zabiegów możliwych do wykonywania dla bibliotecznych zabytków piśmienniczych⁶. Pomocne są również ustalenia oraz rekomendacje światowych instytucji, takich jak UNESCO⁷, ICOM⁸ czy IFLA⁹, które z pewnością powinny przyczyniać się do wzrostu świadomości znaczenia dziedzictwa piśmienniczego wśród pracowników sprawujących opiekę nad zbiorami

5 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 i 1907).

6 Rozporządzenie MKiDN z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego (Dz.U. 2012, poz. 797).

7 a/ *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego*, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r., Dz.U. 2007, nr 215, poz. 1585.

b/ *Recommendation concerning the preservation of, and access to, documentary heritage including in digital form*, Paryż 2015; <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-preservation-and-access-documentary-heritage-including-digital-form> [dostęp: 24.09.25]. Tłumaczenie: *Zalecenia UNESCO w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego*, Warszawa 2016, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/2024/09/broszura_ZALECENIA_UNESCO.pdf [dostęp: 24.09.25].

8 *Terminology to characterize the conservation of tangible cultural heritage. Resolution adopted by the ICOM-CC membership at the 15th Triennial Conference, New Dehli, 22–26 September 2008*; https://www.iccom.org/sites/default/files/2022-02/icom_cc_resolution_on_terminology_english.pdf [dostęp: 24.09.25]. M. Bochenek, A. Michaś-Bayley, *Transformacje w zawodzie konserwatora materiałów archiwalnych – zabezpieczenie i profilaktyka*, „Notes Konserwatorski” 2014, nr 16, s. 7–17.

9 *IFLA Principles de conservation* – <https://repository.ifla.org/items/82687501-d834-40b9-b334-361eadc3aaeo> [dostęp: 17.10.25]. Rekomendacja IFLA dla dokumentu wypracowanego przez UNESCO w 2015 roku w sprawie ochrony dziedzictwa dokumentalnego, ponieważ: „dokument jest również cennym narzędziem orzecznictwem dla bibliotek, oznacza zobowiązanie rządów do promowania ochrony i dostępu do dziedzictwa oraz wspierania bibliotek w wykonywaniu ich zadań”; https://www.ifla.org/wpcontent/uploads/2019/05/assets/hq/documents/brief_recommendation_concerning_the_preservation_of_and_access_to_documentary_heritage_including_in_digital_form_2015_mow.pdf [dostęp: 24.09.25].

w instytucjach je przechowujących oraz wpływać na konkretne decyzje konserwatorskie.

Zanim przejdę do omówienia opracowywanych w Bibliotece Narodowej współczesnych założeń metodologicznych, które powinny towarzyszyć każdej pracy konserwatorskiej piśmienniczych obiektów zabytkowych, wspomnę krótko o dawnych zaleceniach stosowanych w celu ochrony zasobów piśmienniczych.

Metody ochrony piśmiennictwa kształtowały się na przestrzeni wielu stuleci w miarę rozwoju różnych rodzajów piśmiennictwa, powstawania książek i bibliotek. Ochrona zbiorów piśmiennictwa powstających we wczesnym okresie na nietypowych dzisiaj podłożach piśmienniczych miała na celu po prostu jak najdłuższe zachowanie zapisanego materiału przez zastosowanie najprostszych sposobów – zespolenia w grupy, ustawienia w jednym miejscu i ochrony przed niepowołanym użyciem. Wiele sposobów ochrony najstarszych zapisów piśmienniczych wykonywanych w glinie, drewnie, na jedwabiu, papirusach, pergaminie, skórze i pierwszych wyrobach papierowych wystarczająco dokładnie opisał prof. Bronisław Zyska w pierwszym tomie swojego czterotomowego kompendium na temat ochrony zbiorów bibliotecznych¹⁰. Do ochrony i w celu odstraszenia owadów mogących zniszczyć papirusy i pergaminy, zwoje utrwalano olejkami cedrowymi lub cytrynowymi i przechowywano w tubach wykonanych z drewna, a nawet kości słoniowej czy też w glinianych dzbanach¹¹. Warto również podkreślić ówczesną wiedzę dotyczącą trwałości materiałów piśmienniczych: pergaminu i papieru, skutkującą wymogiem wytwarzania państwowych oraz innych ważnych dokumentów na pergaminie, ewentualnie przepisania papierowych dokumentów na pergamin w ciągu dwóch lat. Jeśli

¹⁰ B. Zyska, *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*, t. 1, *Charakterystyka materiałów w zbiorach bibliotecznych*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1991, s. 7–12.

¹¹ Rękopisy z Qumran (niektóre inne stosowane nazwy: „zwoje znad Morza Martwego”, „rękopisy znad Morza Martwego” i „manuskrypty znad Morza Martwego”) – zbiór dokumentów spisanych po hebrajsku, aramejsku i grecku, znalezionych w latach 1947–1956 w 11 grotach, umieszczonych w glinianych dzbanach, https://pl.wikipedia.org/wiki/R%C4%99kopisy_z_Qumran [dostęp: 17.11.2025].

do podsumowania zagadnienia ochrony piśmiennictwa przyjmiemy perspektywę stuleci, to jasno widać, że zmiany dotyczące ochrony zbiorów następowały niezwykle wolno i podobnie jak na początku ochrony piśmiennictwa – przede wszystkim zapobiegały zniszczeniom mechanicznym, miały głównie charakter dobrej organizacji zasobu, umożliwiającej sprawne korzystanie z niego przez nielicznych czytelników, najczęściej związanych organizacyjnie z biblioteką¹², oraz ochrony przed katastrofami i kradzieżą.

We wstępnym okresie tworzenia bibliotek na świecie, a także w Polsce, obserwowanym na najlepszym przykładzie Biblioteki Załuskich – pierwszej polskiej biblioteki publicznej (jej otwarcie dla publiczności nastąpiło w 1747 roku), odnajdujemy podstawowe zasady ochrony zbiorów, widoczne głównie w organizacji przestrzeni czytelnicy i ustawieniu mebli bibliotecznych. Dzięki zatrudnieniu w bibliotece grupy introligatorów (wraz z zakwaterowaniem!) możliwe było oprawienie książek, które następnie układane były na półkach regałów, zwrócone do czytelnika grzbietami, na których najczęściej widoczny był tytuł czy też jego fragment lub sygnatura egzemplarza. Charakter przepisów z zakresu ochrony zbiorów miały fragmenty zapisu regulaminu biblioteki, które zobowiązywały czytelników do wykonywania wszelkich notatek wyłącznie ołówkiem (atrament był zabroniony!) na papierach dostarczanych przez bibliotekę i ułożonych na stołach w czytelni¹³.

¹² K. Polityło, *Konserwacja zbiorów bibliotecznych*: https://www.google.com/search?q=KATARZYNA+POLITY%C5%81O+KONSERWACJA+ZBIOR%C3%93W+BIBLIOTECZNYCH&rlz=1C1GCEA_enPL936PL936&oq=KATARZYNA+POLITY%C5%81O+KONSERWACJA+ZBIOR%C3%93W+BIBLIOTECZNYCH&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHCAEQABjvBTIHCAIQABjvBTIHCAQABjvBTIHCAQABjvBTIKCAUQABiiBBjBdIBCDExNThqMG03qAIAAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 [dostęp: 29.08.25]; w rozdziale o historii konserwacji w Polsce i na świecie autorka wspomina starożytne zasady ochrony i zachowania najwcześniejszych materiałów piśmienniczych, cytując: B. Zyska, *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem...*, wyd. cyt., s. 7–13; T. Aleksandrowicz, *Bibliologiczne konteksty działalności Gajusza Juliusza Cezara*, „Studia Bibliologiczne” 1997, t. 10, s. 130–135.

¹³ J. Kozłowski, *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*, „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki” t. CXXXVII, PAN Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1986, s. 107–108.

W tamtym czasie wiedza i praca introligatorów działających w Polsce oddziaływała na budowanie myślenia konserwatorskiego skupionego na ochronie zbiorów, o czym piszą w swoich pracach naukowych dr Elżbieta Pokorzyńska¹⁴ i dr Katarzyna Kwaśniewicz¹⁵. Autorki, prezentując sylwetki polskich introligatorów, podkreślają ich uważność skierowaną na aspekty historii i zachowanie autentyzmu przy realizacji prac introligatorskich. Warszawski cech introligatorski powstał w 1699 roku i działał do połowy XX wieku. Jego dzieje dawniejsze pozostają słabo rozpoznane, bardziej szczegółowo znane są losy cechu od XIX wieku¹⁶, a tym samym zaczątki działań konserwatorskich realizowanych przez introligatorów. Efekty ich pracy łatwo dają się zidentyfikować podczas rutynowo przeprowadzanych przeglądów zbiorów bibliotecznych wykonywanych w celu oceny stanu zachowania zbiorów Biblioteki Narodowej. Przyniosły one wiele przykładów negatywnej działalności introligatorskiej dokonanej w tamtym okresie głównie na kartach rękopisów, którą charakteryzują często widoczne obcięcia brzegów oryginalnych kart dla wyrównania ich wymiarów, zalepianie przedarc oraz pęknięć różnymi papierami z zastosowaniem różnego rodzaju klejów i liczne ingerencje w partię tekstu¹⁷. Jedynie prace nielicznych introligatorów cechuje szacunek oraz powściągliwość ingerencji w strukturę historycznych dzieł piśmienniczych.

¹⁴ E. Pokorzyńska, *Z dziejów introligatorstwa warszawskiego XIX i 1. połowy XX wieku*, Uniwersytet Śląski, Wydział Filologiczny, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, dysertacja doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. UŚ dr. hab. Edwarda Różyckiego, Katowice 2009, s. 77.

¹⁵ K. Kwaśniewicz, *Rzecz o konserwacji archiwaliów w Polsce w XX i XXI wieku*, Archiwa Państwowe, Warszawa 2022, s. 79–109.

¹⁶ E. Pokorzyńska, *Dzieje cechu introligatorskiego w Warszawie*, „Acta Poligraphica. Czasopismo Naukowe Poświęcone Poligrafii” 2019, R. 7, vol. 13, s. 45–79. Badania historyczne oparto na zachowanych fragmentarycznie źródłach archiwalnych oraz na pochodzących z późniejszego okresu źródłach drukowanych.

¹⁷ Przeglądy zbiorów rękopiśmiennych z XIX wieku prowadziłam w latach 1987–2002 na potrzeby Zakładu Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych BN w celu wyselekcjonowania egzemplarzy do konserwacji. Zebrany materiał nie był publikowany.

Po odzyskaniu niepodległości utworzenie Biblioteki Narodowej było jednym z kilku ważnych celów młodego państwa, które widziało w niej atrybut narodowej suwerenności¹⁸. Niespełna rok po utworzeniu Narodowej Książnicy, 48-letni Bonawentura Lenart – legionista z I wojny światowej i wybitny intrologator uhonorowany nagrodami Międzynarodowej Wystawy Sztuk Dekoracyjnych i Nowoczesnego Przemysłu w Paryżu w 1925 roku, profesor wykładający w warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych – został zatrudniony w pracowni konserwatorskiej Biblioteki Narodowej na stanowisku bibliotekarza¹⁹. Konserwacja zbiorów stała się jego główną pasją również z powodu własnej opinii o roli intrologatorstwa, którego poziom oceniał jako bardzo słaby i bez szansy na odrodzenie w zgodzie z działaniami konserwatorskimi²⁰. Lenart był autorem wielu publikacji poświęconych pracom intrologatorskim (w tym słownictwu zawodowemu) oraz wyjątkowej książki o konserwacji²¹, która nawet dzisiaj ma szczególną wartość z uwagi na wyraźne zalecenia dla prowadzenia „...racjonalnej konserwacji zachowawczej...”²². Na szczególną uwagę zasługują również wykonywane po zabiegach konserwatorskich zalecenia Lenarta wpisywane na jednej z dodawanych wyklejek umieszczanych na końcu bloku. Treść wskazówek służących właściwemu przechowywaniu obiektów po konserwacji do dzisiaj nie straciła na aktualności, co więcej – uczeń Lenarta, późniejszy profesor ASP w Warszawie – Tadeusz Tuszewski również stosował identycznie wykonywane zalecenia w nieznacznie uproszczonej formie.

¹⁸ K. Migoń, *Biblioteki narodowe – idee i realizacje. W siedemdziesięciopięciolate Biblioteki Narodowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2003, t. XXXV, s. 8–12.

¹⁹ M. Danielewicz-Zielińska, *Wspomnienia o Bibliotece Narodowej w Warszawie*, Paryż 1978, s. 44–45.

²⁰ E. Potrzebicka, *Ochrona zbiorów w Bibliotece Narodowej – 80 lat działalności*, „Notes Konserwatorski” 2010, nr 13, s. 7–14.

²¹ B. Lenart, *Konserwacja książki zabytkowej i jej oprawy*, Wilno 1926, s. 14.

²² K. Kwaśniewicz, *Rzecz o konserwacji archiwaliów w Polsce...*, wyd. cyt., s. 80–94; szczegółowo opisane zasady konserwacji zachowawczej wskazane przez Lenarta oraz wykaz literatury na temat działań i osiągnięć Lenarta.

Dla nowo utworzonej Biblioteki Narodowej czas do II wojny światowej możemy nazwać wczesnym okresem uświadomionych potrzeb i właściwych działań konserwatorskich stosowanych dla ochrony zbiorów bibliotecznych Książnicy Narodowej. Wspaniale podkreśla to cytat z artykułu Bonawentury Lenarta²³, będący swoistą dyrektywą metodologii działań konserwatorskich: „...książka pochodzi z innego okresu artystycznego, którego nie należy odtwarzać, bo nawet w najlepszym wyniku będzie to wydobyć pozorów rzeczy, a nie wynik rzeczy samej w sobie...”. Pierwszy konserwator BN był perfekcjonistą, jeśli chodzi o dobór środków i materiałów do prac konserwatorskich, które musiały odpowiadać pierwowzorom historycznym, ale dopuszczał też możliwość własnej inwencji artystycznej w zakresie konstrukcji bloku, oprawy i kompozycji tłoczeń na skórze oprawy. Dla przykładu można podać wykonaną w 1942 roku pełną konserwację 22 pojedynczych kart autografu muzycznego Fryderyka Chopina²⁴. Po połączeniu kart w 11 arkuszy, Lenart uszył pięcioskładkowy blok na siedem tasienkowych, sztucznie uwypuklonych zwięzów i do oprawy użył złotobrazowej skóry. Zwięzy podkreślone na grzbiecie wyznaczyły miejsce tłoczeń na okładkach – subtelnie poprowadzonych, położonych blisko siebie pięciolini. Siedem zwięzów na grzbiecie zaplanował dla uzyskania 6 pól międzyzwięzowych, na których wytłoczył złożone litery tworzące nazwisko kompozytora. Ponadto przednia okładka na trzech pięcioliniach, tzn. na co drugiej, otrzymała tłoczone i złożone napisy zakomponowane precyzyjnie wzdłuż osi pionowej: od góry nazwisko kompozytora, pośrodku liczba preludiów, a poniżej nazwa utworów (fot. 1). W zakresie kompozycji tłoczeń Lenart wykazał się mistrzostwem, natomiast w dziedzinie konserwacji purystą, stosującym odwracalne kleje organiczne, przemysłane rozwiązania i odpowiednie naturalne materiały, dzięki którym ponowny proces konserwatorski przeprowadzany 54 lata później

²³ B. Lenart, *Rzecz Bonawentury Lenarta o konserwacji książki z roku 1789*, Koło Miłośników Opaw przy Towarzystwie Miłośników Książki, Kraków 1926.

²⁴ K. Kwaśniewicz, *Rzecz o konserwacji archiwaliów w Polsce...*, wyd. cyt., s. 102–103.

przebiegał bez zakłóceń²⁵. Przyczyną tego kolejnego procesu konserwacji było brunatnienie papieru i bibułek (zakwaszenie) zastosowanych przy konserwacji, zawierających w swoim składzie około 60% masy celulozowej z drewna.

Na podstawie prac realizowanych w BN niezwykle trudno wyciągać bardziej ogólne wnioski dotyczące metod pracy w innych instytucjach. W Polsce najlepsi introligatorzy wykonujący konserwacje bloków najczęściej przeprowadzali nowe szycie bloków i stosowali nowe oprawy wykonane zgodnie ze sztuką introligatorską. Poza tym można śmiało stwierdzić, że dla osób pracujących przy ochronie zbiorów i świadomych ich stanu zachowania największą bolączkę stanowiły zniszczenia powstałe na skutek wojen oraz brak środka naprawczego dla rozpoznanych i nazwanych problemów dotyczących degradacji papierów maszynowych²⁶.

Niestety, dla Polski krótki okres pomyślnego gromadzenia i udostępniania zbiorów, spokojnego budowania bibliotek i zasad ich ochrony został zakończony przez wybuch II wojny światowej, skutkujący ogromnymi stratami i zniszczeniami zbiorów. Niemieckie działania spowodowały w dużej części nieodwracalne szkody, które dotknęły 80% zasobów bibliotecznych²⁷. Tragiczne losy polskich bibliotek reprezentuje wojenna historia jednego z największych i najwspanialszych księgozbiorów rodzinnych w Polsce – Biblioteki Ordynacji Krasińskich²⁸. Niezwykle wymownym symbolem strat bibliotecznych jest zachowany z wojennej pożogi zbitek spopielonych książek z Biblioteki Ordynacji Krasińskich przechowywany w Bibliotece Narodowej jako *memento* zniszczeń

²⁵ J. Wielowiejska, *Konserwacja Preludiów Fryderyka Chopina*, „Notes Konserwatorski” 1999, nr 3, s. 65–69.

²⁶ K. Jurkiewicz, A. M. Weinberg, *Badania nad papierami krajowymi ze względu na ich własności fizyczne i skład chemiczny, I. Papiery dokumentowe*, Warszawa 1887.

²⁷ R. Nowicki, *Ratowanie zbiorów bibliotecznych w powojennej Polsce*, „Biuletyn IPN” 2020, nr 10.

²⁸ E. Potrzebicka, *Ochrona dziedzictwa piśmienniczego jako działanie permanentne, w: Ocalić to, co najdroższe. Wokół współczesnej problematyki niszczenia i ratowania dziedzictwa kulturowego*, red. I. Boguszewska, M. Gomółka, Gdańsk 2022, s. 145–161,

zbiorów bibliotecznych powodowanych przez wojny²⁹. Od 2024 roku ten zabytkowy artefakt stanowi ostatni, mocny akcent wystawy stałej dziedzictwa piśmienniczego Biblioteki Narodowej prezentowanej w Pałacu Rzeczypospolitej³⁰ (fot. 2).

Nieodwracalne i ogromne straty piśmiennictwa miały wielki wpływ na zmiany metodologii zalecanej przez Lenarta w okresie przedwojennym lub wręcz jej pomijanie. W okresie bliskim wojny podejście upraszczające rozważania i decyzje metodologiczne wydaje się jak najbardziej zrozumiałe, ponieważ były to często zabiegi ratujące zachowanie ocalałych resztek dziedzictwa piśmienniczego³¹. Poza tym kilka lat po wojnie osoby wykonujące konserwacje zbiorów borykały się z trudnym dostępem do dobrych surowców, materiałów, narzędzi i warsztatu umożliwiającego pracę. Dla poprawienia istniejącego stanu w 1950 roku powstała koncepcja powołania grupy specjalistycznego wykonawstwa prac konserwatorskich, a jej inicjatorem był profesor architektury Jan Zachwatowicz, ówczesny generalny konserwator zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki³². Dzięki utworzeniu Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków i zaangażowaniu do pracy najlepszych polskich specjalistów możliwe było ocalenie lub odtworzenie wielkiej liczby zabytków różnych kategorii, w tym zbiorów dziedzictwa piśmienniczego, w przypadku których głównym konserwatorem dzieł bibliotecznych był uczeń Lenarta – Tadeusz Tuszewski (fot. 3). Metody konserwacji zbiorów bibliotecznych, podobnie jak

²⁹ M. Gliński, *Urna w bibliotece, czyli jak się palą książki*, <https://culture.pl/pl/artykul/urna-w-bibliotece-czyli-jak-sie-pala-ksiazki> [dostęp: 12.11.2025].

³⁰ Wystawa stała w odnowionym Pałacu Rzeczypospolitej została otwarta 21 maja 2024 roku, <https://www.bn.org.pl/aktualnosci/5304-palac-rzeczypospolitej-otwarty%21.html> [dostęp: 13.11.25].

³¹ W. Frodl, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków. Ich oddziaływanie na praktykę konserwatorską*, Warszawa 1996, s. 32.

³² T. Polak, *Przyszłość działalności konserwatorskiej PKZ w świetle doświadczeń. (Referat wygłoszony na konferencji Konserwacja zabytków u progu XXI wieku, Kraków, 21–24 października 1990 r.)*, „Ochrona Zabytków” 1991, nr 44/1 (172), s. 26–28.

zabytków architektury oraz innych kategorii zbiorów, z przyczyn historycznych polegały w dużym stopniu na ich rekonstrukcji, co stanowiło podstawę rozbieżności z nurtem teorii zalecanej na świecie a polską praktyką konserwatorską nazywaną „polską szkołą konserwacji”³³. Profesor Jan Zachwatowicz tłumaczył ją olbrzymimi i dramatycznymi dla narodu polskiego stratami wojennymi i w tym kontekście „odbudowanie, odrestaurowanie czy nawet odtworzenie”³⁴ zabytku traktowane było jako przejaw obowiązku patriotycznego i konieczność, której emocjonalny charakter można było zrozumieć³⁵. Dla Polaków, tak wówczas, jak i dzisiaj, przykład odbudowy (rekonstrukcji) Zamku Królewskiego w Warszawie³⁶ wydaje się decyzją uzasadnioną, zawierającą w sobie mocny wyraz determinacji ocalenia pamiątek świadczących o przetrwaniu narodu.

Zmiany zachodzące w metodologii konserwatorskiej, a szczególnie kształtowanie doktryn konserwatorskich i etyki konserwatorskiej, zostały syntetycznie przedstawione przez Katarzynę Kwaśniewicz³⁷, która lata powojenne analizuje przez ukazujące się międzynarodowe akty normatywne, podsumowując je wytycznymi z *Karty Krakowskiej* z 2000 roku³⁸. W polskim dokumencie wyraźnie zaznaczono nowy kierunek działań konserwatorskich, polegający na minimalnej ingerencji w zabytek, potencjalnej odwracalności interwencji, dostrzeżeniu istoty zachowania autentyczności i integralności dzieła. Działania konserwatorskie

³³ M. Pronobis-Gajdzis, J. Czuczko, D. Jutrzenka-Supryn, *Nowe kierunki w obszarze konserwacji-restauracji zabytkowych kodeksów*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2016, nr 8 (2), s. 157.

³⁴ J. Zachwatowicz, *O polskiej szkole odbudowy i konserwacji zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1981, t. 34, nr 1–2 (132–133), s. 8.

³⁵ J. Remer, *Drogi rozwoju konserwatorstwa polskiego*, „Ochrona Zabytków” 1966, t. 19, nr 2 (73), s. 8–12.

³⁶ B. Radzio, *Zniszczenie i odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie*, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Warszawa 2019.

³⁷ K. Kwaśniewicz, *Rzecz o konserwacji archiwaliów w Polsce...*, wyd. cyt., s. 15–45, 79–109.

³⁸ *Karta Krakowska. Prynypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego*, w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, wyd. cyt., s. 135–138.

zawsze powinny być wspierane przez interdyscyplinarne badania i współpracę ze specjalistami. W kształtowaniu metod działania, etyki i standardów konserwatorskich dla zabytków autorka słusznie zauważa wiodącą rolę specjalistów zajmujących się architekturą.

Ważnym wydarzeniem dla polskiej metodologii konserwacji był I Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w 1957 roku, którego obrady miały największe znaczenie w zakresie rejestracji zabytków. Sfinalizował je dopiero II kongres z 1964 roku – znany jako KARTA WENECKA, której ustalenia częściej cytowane są od Karty Ateńskiej. Karta Wenecka (1964, Jan Zachwatowicz), kontynuatorka Karty Ateńskiej (1931, Jan Alfred Lauterbach, Jarosław Wojciechowski i Marian Lalewicz), precyzyjniej określa zasady ochrony zabytków (oczywiście wprost mówi ona o zabytkach architektury). Warto dodać, że w trakcie II Kongresu powołano też Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Pamięci Historycznych – ICOMOS i to ona aktualnie jest głównym miejscem publikacji dyrektyw z zakresu ochrony i konserwacji zbiorów. Z jej ważnych założeń dla zbiorów piśmienniczych można było zaadaptować następujące zasady:

- Restauracja powinna być podejmowana tylko w razie konieczności. Nie powinno się przeprowadzać rekonstrukcji zabytku – należy uszanować oryginalną substancję konstrukcji oraz materiały.
- Wszystkie nowo dodane elementy powinny być rozróżnialne od oryginalnych. Tam, gdzie niemożliwe jest zastosowanie technologii tradycyjnych, dopuszczalne jest zastosowanie sprawdzonych technologii nowoczesnych.
- Fragmenty zabytku pochodzące z wszystkich etapów powstawania powinny być chronione. Niedopuszczalne jest umieszczanie wiernych kopii elementów zabytku w miejsce oryginalnych.
- Prace archeologiczne mogą być wykonywane wyłącznie przez specjalistów. Prowadząc prace archeologiczne, nie należy modyfikować zabytkowego budynku w celach ukazania dawniejszych warstw archeologicznych.
- W trakcie prac konserwatorskich należy wykonywać dokumentację konserwatorską i projektową, którą trzeba udostępnić w publicznych archiwach.

Dyrektywy były stosunkowo restrykcyjne, a w Polsce zniszczonej działaniami wojennymi jako wskazówki dla konserwacji architektury – nawet po 20 latach od zakończenia wojny – były dosyć trudne do przyjęcia. Wymogi, które powstały w latach 60., w kolejnych dziesięcioleciach były swobodnie interpretowane przez absolwentów kształconych według zasad konserwacji i restauracji obowiązujących tuż po wojnie. Sami konserwatorzy ukuli nawet terminy „przywracanie do świetności” czy „przywracanie walorów estetycznych i użytkowych”, stosowane bardzo często, również w aktualnie przedstawianych programach prac i dokumentacjach konserwatorskich. Ten historyczny nawyk stał w drastycznej sprzeczności z zaleceniami odnoszącymi się szczególnie do konserwacji dziedzictwa piśmienniczego, która potrzebę użytkowości zabytków piśmienniczych winna uwzględniać jedynie w pewnym, szczegółowo przemyślanym zakresie³⁹ (dla zabytków architektury ma on kolosalne znaczenie, a przepisy dotyczące np. instalacji są egzekwowane przez odpowiednie służby). Wymienione tu i stosowane założenia konserwatorskie powodowały zacieranie lub niszczenie cech autentyzmu⁴⁰, które w przypadku zabytku piśmienniczego przechowywanego w bibliotece lub muzeum zasługują na zachowanie, ponieważ nie jest on użytkowany zgodnie z jego pierwotnym założeniem. Po konserwacji wykonanej wyłącznie dla elementów pogarszających stan zachowania obiektu jest on przechowywany we właściwych i bezpiecznych warunkach, będąc tym cenniejszy, im więcej posiada autentycznych cech historycznych. Podsumowanie działań, które dzieli od wojny kilka dziesiątków lat, oceniam jako kontynuację założeń powojennych. Już w latach 60. konserwatorzy powinni z większą determinacją

³⁹ Cecha użytkowości jest bardzo ważna dla konserwowanych zabytków architektury, które muszą uwzględniać aktualne przepisy budowlane, pożarowe i dotyczące wielu innych instalacji, koniecznych do zastosowania w dawnej strukturze architektury. Takich wymogów nie mają zabytki piśmiennicze, dla nich stosowanie wymogu autentyzmu powinno być priorytetem.

⁴⁰ Książka uszyta na nowo będzie się dobrze otwierała (o ile konserwator ma doświadczenie i robi to właściwie), ale autentyczne szycie zostanie wycięte i zachowane jako swoistego rodzaju artefakt. Zostaje przywrócona funkcja czysto użytkowa, zbędna w aktualnej funkcji zabytku.

odrzucać określenie „wprowadzanie walorów estetycznych do zabytku” i z dużym zaangażowaniem zastępować potrzebę dodania swojego wkładu artystycznego podczas konserwacji obiektu – „poszanowaniem autentyczności” zabytku, o czym właśnie w latach 60. najgłośniej mówił i pisał malarz, muzealnik, profesor i pierwszy dziekan Wydziału Konserwacji krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych – Józef Edward Dutkiewicz (1903–1968)⁴¹.

Kontynuacją poszerzającą założenia Karty Weneckiej był Dokument z Nara o autentyczności z 1994 roku⁴², dotyczący ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokument ten opiera się na pojęciu autentyczności i określa zasady interpretacji, konserwacji i zarządzania obiektami o wartości historycznej i kulturowej, uwzględniając współczesne wyzwania. Jest on przedstawiany⁴³ jako przykład próby pogodzenia odmiennych, europocentrycznych i dalekowschodnich, poglądów na wartość autentyczności zabytku, tj. zachodniej koncepcji zachowania pierwotnego materiału ze wschodnią tradycją rekonstrukcji zabytków, często wykonywanej nowymi materiałami. Niemniej dyskusja o Dokumencie z Nara stała się powodem i katalizatorem zmian, jakie zaszły od lat 90. w teorii konserwacji.

W Bibliotece Narodowej pod koniec lat 90. podczas podejmowania decyzji konserwatorskich dotyczących metody konserwacji grupy starych druków o małych formatach, pochodzących z XVII wieku i całkowicie pozbawionych okładek, podjęto nową, dla części zespołu kontrowersyjną – ale dla przyszłości działań konserwatorskich w Bibliotece Narodowej bardzo istotną – decyzję. Zdecydowano, że prace konserwatorskie będą prowadzone wyłącznie przy składkach początkowych i ostatnich każdego bloku oraz wybranych elementach

⁴¹ J. E. Dutkiewicz, *Sentymentalizm, autentyzm, automatyzm*, „Ochrona Zabytków” 1961, t. 14, nr 1–2 (52–53), s. 3–16.

⁴² <https://landscapes.icomos.org/wp-content/uploads/1994-NARA-document-on-authenticity-International-Council-on-Monuments-and-Sites-1.pdf> [dostęp: 13.11.2025].

⁴³ K. Schatt-Babińska, *Europocentryczne i dalekowschodnie spojrzenie na wartość autentyczności zabytku – dokument z Nara jako próba pogodzenia odmiennych poglądów*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2016, nr 10, s. 28–40,

szycia bloku, wszędzie tam i wyłącznie w zakresie, który wskazuje na zły stan zachowania wymienionych składników. Postanowiono pozostawić książki bez oprawy, a każdy blok wyposażyć w opakowanie ochronne wykonane z papieru bezkwasowego i dopasowane do niego pudło bezkwasowe. Ostateczna decyzja powzięta została po burzliwej dyskusji, w której argumentem adversarzy tej propozycji było istotne odstępianie od ogólnie przyjętej zasady, którą była konieczność oprawiania druków. Logicznym kontrargumentem dla starego postępowania było właściwe uzasadnienie braku potrzeby stosowania oprawy jako trwałej ochrony egzemplarzy przed zniszczeniem, które może być spowodowane intensywnym użytkowaniem (fot. 4). Zbiory zabytkowe Biblioteki Narodowej są przechowywane we właściwych, bezpiecznych warunkach z możliwością skorzystania z obiektu zapisanego cyfrowo i nie są często udostępniane w oryginale również ze względu na rzadko występującą taką potrzebę czytelniczą. Dodatkowym argumentem wspomagającym tezę rezygnacji z oprawiania druków był czynnik historyczny, dotyczący sposobu wydawania książek w XVII wieku. Metoda zachowawczego traktowania egzemplarzy została przyjęta, a w końcowym etapie dyskusji, nawet z wyrazami zrozumienia. Od tego czasu w Bibliotece Narodowej nie rekonstruowano elementów budowy książki, prowadząc prace tylko w miejscach, które zagrażają pogorszeniem stanu zachowania egzemplarza.

Dla opiekunów i konserwatorów zbiorów najważniejszy i wymagający bardzo dużej uwagi jest zabytek. Takie przesłanie zawierają ostatnie ustalenia międzynarodowe:

- Konwencje UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego uchwalone w 2005 i 2015 roku⁴⁴. Podkreślono w nich wagę odrębności kulturowej narodów, które posiadając i przechowując zbiory, zachowują bezpośrednią i fundamentalną **wartość źródłową**.

44 a/ *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego*, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r., Dz.U. 2007, nr 215, poz. 1585.

b/ *Recommendation concerning the preservation of, and access to, documentary heritage including in digital form*, Paryż 2015, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation->

- 15. Konferencja Rady Muzeów, która odbyła się w dniach 22–26 września 2008 roku w New Delhi, przez Komisję ds. Konserwacji – ICOM-CC – przyjęła Rezolucję na temat terminologii służącej do scharakteryzowania ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego. Schemat definicji można przedstawić następująco :

KONSERWACJA – CONSERVATION – to działania i środki podjęte w celu utrzymania obiektu zabytkowego w dobrym stanie technicznym dla teraźniejszych i przyszłych pokoleń.

Konserwacja obejmuje:

- konserwację zabezpieczającą,
- konserwację ratunkową,
- restaurację.

KONSERWACJA ZABEZPIECZAJĄCA (ZACHOWAWCZA) – PREVENTIV CONSERVATION – to działania i środki podjęte w celu uniknięcia, zminimalizowania i spowolnienia procesu niszczenia materiałów zabytkowych. Są to **działania POŚREDNIE**, które nie ingerują w materiały i strukturę obiektów, nie zmieniają ich wyglądu (właściwe procedury, przechowywanie, opakowanie, użytkowanie i transport, zarządzanie środowiskiem w magazynach – światło, wilgotność, zanieczyszczenia powietrza, zwalczanie szkodników, planowanie, szkolenia personelu i przygotowanie na wypadek katastrof).

KONSERWACJA RATUNKOWA – REMEDIAL CONSERVATION – **odnosi się wyłącznie do obiektów w bardzo złym stanie zachowania i jest podejmowana w celu natychmiastowego zahamowania przyczyny zniszczeń**. Działania te mają miejsce tylko wtedy, gdy tempo pogarszania się stanu zachowania w stosunkowo krótkim czasie grozi utratą obiektów! Działania te czasami mogą modyfikować wygląd przedmiotów (dezynfekcja, odkwaszanie papieru, konsolidacja malowideł ściennych czy usuwanie chwastów z mozaik).

concerning-preservation-and-access-documentary-heritage-including-digital-form [dostęp: 24.09.25]. Tłumaczenie: *Zalecenia UNESCO w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2016.

RESTAURACJA – RESTORATION – działania odnoszące się wyłącznie do pojedynczego obiektu, podjęte w celu zachowania i ujawnienia jego historycznych wartości przy poszanowaniu i zachowaniu oryginału. Działania przeprowadzane są tylko wówczas, **gdy obiekt w wyniku wcześniejszych modyfikacji lub zniszczeń utracił część swojego znaczenia i funkcji**. Najczęściej działania te zmieniają wygląd obiektu (scalanie kolorystyczne, retusze, rekonstrukcje, uzupełnienia brakujących części).

W środowisku konserwatorskim zajmującym się dziedzictwem piśmienniczym istnieją konserwatorzy, którzy śledzą zmiany zachodzące w metodach prac konserwatorskich i działają według powyżej opisanych zasad, coraz łatwiej stosują je też w praktyce i uwalniają się od istniejącego przez lata dążenia do osiągania najlepszego efektu estetycznego. Niestety ani przepisy, ani inne zalecenia nie wymagają wprost zachowywania autentyzmu. W praktyce, realizując działania konserwatorskie, można powołać się na właściwie dowolnie wybrany dokument lub nie brać pod uwagę żadnego i nie spowoduje to najmniejszych nawet konsekwencji⁴⁵.

Szczególnie istotne, a mam wrażenie, że mało znane i doceniane, są przepisy wykonawcze do ustaw o ochronie zabytków⁴⁶ oraz bibliotekach⁴⁷, a zwłaszcza dobrze sformułowane przepisy w sprawie narodowego zasobu bibliotecznego,

⁴⁵ B. Szmygin, *Teksty doktrynalne w ochronie dziedzictwa – analiza formalna, zasady tworzenia, dalsze działania*, w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, wyd. cyt., s. 11–12.

⁴⁶ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. 2003 Nr 162, poz. 1568 (opracowano na podstawie: Dz. U. z 2022 r. poz. 840, z 2023 r. poz. 951). Niniejsza ustawa dokonuje w zakresie swojej regulacji wdrożenia dyrektywy 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dz. Urz. WE L 74 z 27.03.1993 r.). Dane dotyczące ogłoszenia aktów prawa Unii Europejskiej, zamieszczone w niniejszej ustawie – z dniem uzyskania przez Rzeczpospolitą Polską członkostwa w Unii Europejskiej – dotyczą ogłoszenia tych aktów w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej – wydanie specjalne. Dz. U. z dnia 27 czerwca 1997 r. Nr 85 poz. 539.

⁴⁷ Dz. U. z dnia 27 czerwca 1997 r. Nr 85 poz. 539, Ustawa o bibliotekach (Dz. U. z 2012 r. poz. 642 i 908, z 2013 r. poz. 829 oraz z 2017 r. poz. 60 i 1086, Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

czyli zabytków dziedzictwa piśmienniczego⁴⁸. Od 2012 roku, kiedy rozporządzenie zostało opublikowane (akt prawny wykonawczy do ustawy o bibliotekach), powinno ono istotnie wpływać na decyzje konserwatorskie, implikować rodzaj prac, jak również ich zakres. Najważniejszy fragment tych przepisów mówi o możliwości ingerencji konserwatorskiej (czyli zgodzie na działanie) wyłącznie tam, gdzie określony element zabytku przyczynia się do pogorszenia jego stanu zachowania. Precyzyjnie sformułowany tekst powinien determinować myślenie i pracę konserwatorską, której pierwszym etapem jest szczegółowa ocena stanu zachowania obiektu rozważanego do prac konserwatorskich. Pozwala ona określić miejsca, których zniszczenia czy postępująca degradacja przyczyniają się do pogłębiania jego złego stanu zachowania. Wyłącznie identyfikacja i opisanie miejsc będących przyczynami pogłębiania się zniszczeń upoważniają konserwatora do ingerencji we wskazanym miejscu i w zakresie wystarczającym do usunięcia przyczyny takiego stanu. Wielką bolączką całej grupy zawodowej wykonującej prace konserwatorskie wszystkich kategorii zabytków są nagminnie stosowane uproszczenia i uogólnienia w opisach oceny stanów zachowania i w programach konserwatorskich⁴⁹. Coraz bardziej popularna staje się myśl o odrzuceniu obowiązku⁵⁰ przygotowywania dokumentacji konserwatorskiej⁵¹. W obecnej sytuacji obowiązek wymagania od konserwatora szczegółowego opisu stanu zachowania egzemplarza spada na opiekuna zbiorów. Idealnym

48 Rozporządzenie MKiDN z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie NZB (Dz.U. 2012, poz. 797).

49 Bardzo częste stosowanie w dokumentacjach metody „kopiuj – wklej”.

50 *Schemat dokumentacji konserwatorskiej zabytków ruchomych*, „BMiOZ”, seria B, t. XLV, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Generalny Konserwator Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Warszawa 1977, s. 59.

51 Sekcja Konserwatorska ZPAP z inicjatywy jej przewodniczącego Piotra Mądracha zorganizowała 18 października 2025 roku sesję konserwatorską poświęconą dokumentacji konserwatorskiej, podczas której wygłosiłam referat pt. *Dokumentacja zabytków poddawanych konserwacji*, poświęcony zabytkom piśmienniczym. Wygłoszone referaty oraz dyskusja uczestników potwierdziły słaby poziom wykonywanych obecnie dokumentacji lub wręcz całkowite ich pomijanie w realizowanych zadaniach (głównie w przypadku konserwacji architektury).

modelem postępowania byłaby dyskusja opiekuna zbiorów i konserwatora nad wyborem metody pracy na podstawie opracowanego wcześniej stanu zachowania obiektu i zaprezentowanych w nim wszystkich składowych zabytku, które pogarszają jego stan.

Podsumowując polskie przepisy wykonawcze dla narodowego zasobu bibliotecznego, czyli polskiego dziedzictwa piśmienniczego oraz istniejące zalecenia i wytyczne instytucji międzynarodowych, które od wielu lat nie podlegają zmianom, przy podejmowaniu decyzji konserwatorskich, a więc wyborach metod działań, należy kierować się i uwzględniać szczególną wartość autentyzmu zabytków, którego zachowanie należy traktować z wielkim pietyzmem. To założenie w decyzjach i pracach konserwatorskich zawsze powinno zajmować najważniejszą pozycję.

Zmiany w metodologii prac konserwatorskich zapisują się na łamach „Notesu Konserwatorskiego” w postaci aktualnie publikowanych rodzajów tekstów konserwatorów, które Redaktor Naczelna⁵² charakteryzuje następująco: „...z perspektywy ponad już ćwierćwiekowej historii naszego pisma, można zaobserwować systematycznie postępującą zmianę w tematyce artykułów prezentowanych na łamach periodyku – wyraźne różnice w liczbie tekstów dotyczących praktyki konserwatorskiej oraz teorii konserwacji. Zjawisko to odzwierciedla charakter ogólnych przemian, jakie zachodzą w podejściu do konserwacji oraz świadczy o pojawieniu się nowych oczekiwań w stosunku do tej dziedziny. Coraz rzadziej spotyka się teksty opisujące realizację konkretnych projektów konserwatorskich, przeprowadzanych jest za to coraz więcej prac badawczych, zazwyczaj interdyscyplinarnych. Aktualnie szybki rozwój technik obrazowania pozwala na wizualizację wielowarstwowych struktur zbiorów bibliecznych i wykorzystanie do badań najnowszych metod – mikroskopii świetlnej (w tym konfokalnej) elektronowej czy super rozdzielczej...”

Najważniejszym zadaniem dla kadry akademickiej szkolącej konserwatorów i opiekunów zbiorów bibliecznych oraz ich współpracowników powinna być

⁵² J. Ważyńska, *Od Redakcji*, „Notes Konserwatorski” 2024, nr 26, s. 9.

znajomość polskich przepisów wykonawczych dla narodowego zasobu bibliotecznego, a także stałe śledzenie zalecanego przez organizacje międzynarodowe nowego podejścia do pracy, bazującego na badaniach i świadomości procesów zachodzących w obiekcie oraz starania o zachowanie w jak największym stopniu autentyzmu zabytku.

Fot. 1.

Przednia okładka artystycznej oprawy skórzanej wykonanej przez prof. B. Lenarta w 1942 roku w Bibliotece Narodowej dla 24 Preludiów op. 28 F. Chopina

Fot. 2.

Urna z prochami książek spalonych w październiku 1944 roku w gmachu Biblioteki Ordynacji Kasińskich przy ulicy Okólnik 9

Fot. 3.
Statut Łaskiego. Konstytucja (1347-1505)

Fot. 4.
Stare druki zachowane po zabiegach zachowawczych bez oprawy